

АНТИФРАЗА В ПОЕЗІЇ ВІЙНИ: ТИПОЛОГІЯ, МАРКЕРИ, ФУНКЦІЇ

Людмила ЮЛДАШЕВА

кандидат філологічних наук, доцент,

*докторант кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики
Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького*

бульв. Шевченка, 81, м. Черкаси

ORCID: 0000-0002-6561-8827

lalinduyl@gmail.com

У статті досліджено антифразу як контекстуально зумовлений стилістичний і прагматичний механізм смислової та аксіологічної інверсії в сучасній українській поезії воєнного часу. Актуальність роботи зумовлена активізацією антифрази в поетичному дискурсі 2022–2026 рр., де вона постає як інструмент мовного спротиву й контрдискурсивної деконструкції пропагандистських ідеологем агресора. Уточнено статус антифрази на перетині тропіки та прагматики, розглянуто її зв'язки з іронією, сарказмом, оксимороном, евфемізмами й пародійною стилізацією *чужого голосу*.

Запропоновано критерії ідентифікації антифрази, що охоплюють формальну позитивність або нейтральність номінації, контекстну інверсію оцінки, наявність прагматичної установки викриття, цитатність і графічні маркери дистанціювання (лапки, стилізацію, відтворення чужої мови). На матеріалі поезії воєнного періоду (твори В. Ареньєва, О. Положинського, Т. Боровка, П. Вишебаби, О. Слоньовської, Ю. Мусаковської та ін.) виокремлено типові моделі антифрази: деконструкцію імперської ідеологеми, антиефемістичну інверсію, пародійну стилізацію пропагандистського мовлення, морально-оцінну інверсію позитивних аксіологем, адресну антифразу-інвективу тощо.

Визначено основні функції антифрази: викривальну, антиефемістичну, аксіологічну, ідентифікаційну, сатиричну, мобілізаційну, психотерапевтичну та поетичальну.

Антифраза – універсальний засіб художнього контрдискурсу, що забезпечує моральне переозначення пропагандистських формул і підтримує ціннісну позицію спільноти. Перспективу подальших досліджень убачаємо в зіставленні антифрази в поетичному, медійному та пісенному воєнних дискурсах.

Ключові слова: антифраза, поезія війни, смислова інверсія, контраст, контрдискурс, пропагандистські кліше, аксіологічна інверсія, іронія.

ANTIPHRAISIS IN WAR POETRY: TYPOLOGY, MARKERS, FUNCTIONS

Liudmyla YULDASHEVA

*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Doctoral Researcher at the Department of Ukrainian Linguistics
and Applied Linguistics*

Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy

81 Shevchenko Blvd., Cherkasy

ORCID: 0000-0002-6561-8827

l.alimduyl@gmail.com

The article examines antiphrasis as a context-dependent stylistic and pragmatic mechanism of semantic and axiological inversion in contemporary Ukrainian war poetry. The relevance of the study is determined by the intensified use of antiphrasis in the poetic discourse of 2022–2026, where it functions not only as a trope but also as an instrument of linguistic resistance and counter-discursive deconstruction of the aggressor's propagandistic ideologemes. The theoretical status of antiphrasis at the intersection of tropology and pragmatics is specified, and its relations with irony, sarcasm, oxymoron, euphemism, and parodic stylization of the other voice are outlined.

A system of criteria for identifying antiphrasis is proposed, including the formal positivity or neutrality of nomination, contextual inversion of evaluation, a pragmatic intention of exposure, reliance on cliché formulas, quotation features, and graphic markers of distancing (quotation marks, stylization, imitation of чужий speech). Based on the analysis of war-period poetic texts (works by V. Areniev, O. Polozhynskyi, T. Borovok, P. Vyshebaba, O. Slonovska, Yu. Musakovska, and others), the study distinguishes typical models of antiphrasis: deconstruction of imperial ideologemes, anti-euphemistic inversion, parodic stylization of propagandistic discourse, moral-evaluative inversion of positive axiological terms, and address-based antiphrastic invective.

The main functions of antiphrasis in war poetry are defined as expository, anti-euphemistic, axiological, identificational, satirical, mobilizing, psychotherapeutic, and poetic-structural. Antiphrasis is interpreted as a universal device of artistic counter-discourse that enables moral re-semanticization of propagandistic formulas and supports the value position of the linguistic community. Prospects for further research are seen in comparative analysis of antiphrasis across poetic, media, and song war discourses.

Key words: *antiphrasis, war poetry, semantic inversion, axiological inversion, contrast, counter-discourse, propaganda clichés, irony.*

Постановка проблеми. Повномасштабна російсько-українська війна зумовила радикальну трансформацію мовного простору. Сучасна українська поезія воєнного часу набула ознак дискурсу високої емоційної напруги, інтенсивної оцінності та семантичної концентрації, адже ліричний текст реагує на травматичну

реальність швидко, гостро й афористично. Для передачі смислової інверсії досить часто використовують антифразу, спрямовану на викриття, демаскування та знецінення пропагандистських кліше агресора.

Антифразу належить до тих стилістичних явищ, які принципово не можуть бути описані лише на рівні лексичної семантики, оскільки її природа визначається насамперед контекстом і прагматикою висловлення. Формально антифразу відповідає слову чи вислову в протилежному до прямого значенні. Тож у художній практиці воєнної поезії вона функціонує як інструмент аксіологічної інверсії, коли позитивні чи нейтральні номінації (визволення, велика країна, тріумф, жест доброї волі) перетворюються на маркери злочину, руйнації, моральної деградації або історичного абсурду.

У контексті нашого дослідження значущими є студії Р. Гіора [1], А. Аттардо [2], Р. В. Гібсса та Дж. Е. О'Браєна [3], Дж. Йоргенсена [4] та ін. Варто зауважити, що окремої уваги потребує термінологічна варіативність позначення цього явища. У науковому й навчально-методичному обігу зафіксовано кілька номінацій: антифразу, антифразис, антифраз. Якщо перша форма є найбільш унормованою та усталеною в сучасному українському літературознавчому й мовознавчому дискурсі, то друга демонструє книжний характер і пов'язана з орієнтацією на грецько-латинську традицію термінотворення. Варіант *антифраз* натомість у ширшій гуманітарній практиці може розглядатися як наслідок вторинної адаптації терміна, як скорочена (усічена) форма.

Актуальність дослідження зумовлена кількома чинниками. По-перше, антифразу в українській воєнній поезії набуває системного характеру: вона репрезентує процес переосмислення й перекодування ключових ідеологем російської пропаганди засобами художньої мови. По-друге, антифразу – це потужний маркер позиціонування суб'єкта мовлення та формування категорії *свій / чужий*, адже її розуміння залежить від спільного культурного та травматичного досвіду. По-третє, у наукових студіях бракує комплексних описів антифрази як механізму семантико-прагматичного контрастування саме на матеріалі сучасної української поезії війни, де антифразу часто поєднується зі стилізацією *чужого голосу* (пародіюванням російської вимови, калькуванням пропагандистських формул, графічним маркуванням лапками тощо).

Мета статті – висвітлити природу антифрази як контекстуально зумовленого прийому інверсії сенсу та оцінності й проаналізувати її реалізацію в сучасній українській воєнній поезії.

Матеріалом аналізу стали поетичні тексти сучасних українських авторів воєнного періоду (твори В. Ареньєва, О. Положинського, Т. Боровка, П. Вишебаби, О. Слоньовської, Ю. Мусаковської та ін.), у яких антифразу виконує функцію викриття пропагандистської риторики агресора та формування контрдискурсу спротиву. Створення корпусу ґрунтувалося на принципі функційно-прагматичної релевантності: до аналізу залучалися ті фрагменти, у яких інверсія значення – смислотворче ядро поетичної структури. Важливою ознакою таких фрагментів є наявність формально позитивних або нейтральних номінацій, що в контексті

функціують як носії різко негативної оцінки; опора на лексико-риторичні кліше російського офіційного й медійного дискурсу на кшталт *визволення, велика країна, жест доброї волі, триумф зброї*; маркери *чужого голосу*, реалізовані завдяки пародійній стилізації, росіянізмам, відтворенню вимови, квазіцитуванню, а також графічному й інтонаційному маркуванню, яке сигналізує про семантичну напругу та інверсію. Такий корпус репрезентує антифразу як регулярну контр-дискурсивну практику.

Виклад основного матеріалу. У науковій традиції межі антифрази не визначені однозначно: її часто описують як різновид тропа, проте в реальному функціюванні вона демонструє ознаки ширшої, дискурсивно зумовленої фігуральності. У класичному розумінні антифрази (антифразис) постає як інверсія значення, тобто вживання слова або словосполучення у значенні, протилежному до прямого (буквального), що забезпечує іронічний або саркастичний ефект. У цьому плані антифрази відповідає загальній природі тропів як *переінакшення* семантики та її контекстного переозначення.

Однак у контексті досягнень сучасної стилістики, антифрази не зводиться до механічної *заміни* значення. Її семантична інверсія має прагматичну природу, оскільки реалізована у межах мовленнєвого акту та інтерпретована з огляду на комунікативну інтенцію суб'єкта мовлення й очікування адресата. Г. Хоменко в статті, присвяченій антифразису як експресивному засобу, визначає його як троп, сутність якого полягає в «навмисній заміні семантики (значення), емоційно-оцінних відтінків... або запереченні значення, ставленні його під сумнів», і водночас акцентує контекстну зумовленість антифрастичного ефекту [5, с. 633]. Теоретична проблема полягає також у визначенні обсягу антифрази як одиниці: одні дослідники обмежують її словом, інші допускають словосполучення й речення. Г. Хоменко узагальнює ці розбіжності та фіксує дві групи підходів: 1) антифразис «виражається тільки словом», 2) антифразова одиниця може охоплювати і словосполучення та речення, оскільки інверсія нерідко поширюється на ширший відтинок тексту. Авторка підтримує другий підхід як методологічно продуктивніший [5].

На рівні мовної системи антифрази має ознаки тропа: вона функціонує як семантична інверсія, як перевертання значення. На рівні дискурсу антифрази вже не обмежується «значенням навпаки»: вона набуває ознак риторико-прагматичної фігури, перетворюється на комунікативну стратегію демаскування, викриття, оцінного перевертання. Саме тому антифрази не відображена у слові автономно – вона виникає між словом і реальністю, між тим, що сказано, і тим, що пережито, між лінгвальним *позитивом* і аксіологічним *негативом*. У воєнній поезії цей пограничний статус є особливо відчутним, адже механізм семантичної інверсії переростає у форму мовного спротиву, у спосіб бути незгодним із чужим словом, не прийняти його, не дати йому права на норму.

У воєнній поезії антифрази рідко буває чистою, класичною. Зазвичай вона проходить крізь сатиру й інвективу, крізь стилізацію *чужого мовлення*, крізь цитатність, лапки. У такому дискурсі методологічно важливо не розчинити антифразу

в ширших поняттях і не підмінити її чимось іншим, адже антифраза має свою природу й свій механізм. Саме тому антифраза органічно пов'язана з іронією, сарказмом, однак не збігається з ними. Вона може бути інструментом іронії, формальним механізмом її реалізації, але не ототожненою з нею: іронія є ширшим режимом комунікації, натомість антифраза є точним прийомом інверсії. У цьому сенсі переконливою є позиція Г. Хоменко, яка кваліфікує антифразис як «однин із мовних засобів вираження іронії як виду комічного» [5, с. 633]. Однак там, де іронія могла б залишатися інтелектуальною дистанцією, антифраза нерідко входить у режим сарказму як прагматичний спосіб *удару* словом. Це добре видно тоді, коли формально позитивне або нейтральне слово переозначене в інвективному полі: *Сучі визволитель-колоради / Сіють сім'я пух свинцевих лід* (І. Швед). Антифраза спираючись на нормативно позитивну назву *визволитель*, перетворює її на доказ моральної фальші. У такий спосіб антифраза виходить за межі комічного й стає інструментом аксіологічної інверсії: формально позитивна номінація функціонує як негативна характеристика, як сигнал брехні, як знак чужого лицемірства. Тому й оцінність у структурі антифрази є не додатковим шаром, а сутністю: антифраза майже завжди спричиняє ціннісні зміни, робить слово індикатором зла. Іронія може існувати й без прямої лексичної інверсії, може бути натяком, недомовленістю, інтонаційною грою або несподіваною логічною пасткою; антифраза ж, навпаки, завжди представляє протилежність між прямим і контекстним змістом. У воєнному дискурсі іронія набуває викривального, соціально-аксіологічного характеру, але саме антифраза стає її найвиразнішим знаряддям, бо вона дає змогу висловлювати пропагандистські кліше ворога, не приймаючи їхнього буквального сенсу, а перетворюючи його в оцінний осуд.

Антифраза часто переходить межу іронії і набуває ознак сарказму. Сарказм – це вже не усмішка, а агресивна форма викриття, спрямована на приниження й моральну дискредитацію об'єкта. Він упізнається за високою експресією, зневажливим або гнівним тоном, інвективністю, прагматичністю. Проте сарказм – не троп і не фігура у вузькому сенсі. Антифраза ж залишається смисловим принципом і може мати стриману іронічну тональність або ж саркастичну. Особливо промовистою є ситуація, коли інверсія формально позитивної чи нейтральної номінації підсилюється інвективними компонентами: офіційне слово, яке має викликати довіру, раптом опиняється поруч із грубою оцінкою, викриваючи брехню. Саме тому сарказм і антифраза у воєнному дискурсі часто співіснують: сарказм додає емоційної сили, а антифраза забезпечує сам механізм перевертання.

Не менш важливо відмежувати антифразу від оксиморона – класичного засобу парадоксальності. Оксиморон ґрунтований на контактному зіткненні несумісних сем у межах однієї синтагми: *солодкий біль, гучна тиша* – тут протилежність лежить на поверхні, вона вмонтована в саму словесну тканину. Антифраза ж не потребує двох протилежних лексем; її суть у тому, що один і той самий знак сприймається навпаки: *Я тримаю гостинці потворам в руці* (П. Вишебаба). Тому оксиморон є протилежністю у складі висловлення, натомість антифраза – протилежністю

між висловленням і контекстом. У воєнній поезії можливі комбіновані структури, де антифраза наближається до оксиморонності: скажімо, *триумф* щодо *руйнації школи* набуває парадоксального вигляду; але ключовий механізм тут не зіткнення двох слів, а контекстна інверсія оцінки – та прірва між назвою і реальністю, яка й породжує справжню смислову напругу.

Також принципово не можна плутати антифразу з евфемізмом. Евфемізм – це стратегія пом'якшення або маскуванню, заміна жорсткої реальності нейтральнішою номінацією, бажання не називати речі прямо. У війні евфемізми – це ще й інструмент маніпуляції: вони підміняють злочин *операцією*, окупацію *визволенням*, поразку *жестом доброї волі*. Антифраза у воєнному дискурсі спрацьовує в протилежному напрямі: вона не пом'якшує сенс, а зриває маску, не замовчує, а демонтує замовчування, здійснює демістифікацію. Вона руйнує евфемізм ворога, перетворюючи його на компрометований знак. Антифраза в цьому сенсі є контрдискурсивним інструментом – способом повернути слову правду.

Окрім того, антифраза часто зближується з пародією та стилізацією *чужого голосу*, але й тут потрібна точність: пародія – це наслідування стилю задля висміювання, стилізація – відтворення чужої мови як художній прийом. Антифраза може використовувати обидва механізми, особливо у воєнній поезії, де *чужий голос* – це голос ворожої пропаганди. Проте пародія й стилізація є передусім способом подачі чужого дискурсу, на противагу цьому антифраза – це інверсія сенсу та оцінки, яка може реалізуватися і з пародією, і без неї. Пародія здатна існувати без антифрази, якщо висміюють сам стиль; антифраза ж може існувати без розгорненого пародіювання, коли достатньо інверсії певного кліше. Антифраза часто підсилена суржилом, русифікованою вимовою, лапками як маркером дистанціювання, квазіцитуюванням офіційного дискурсу.

Отже, антифраза має чіткий диференційний статус у системі стилістичних засобів: вона не тотожна іронії, а є одним із її механізмів; не тотожна сарказму, але легко входить у його режим; відрізняється від оксиморона принципом формування протилежності, бо її протилежність контекстна, а не контактна; не збігається з евфемізмом, а в умовах війни виступає засобом антиевфемізації; може поєднуватися з пародією та стилізацією, однак не зводиться до них. Саме тому в поетичному дискурсі війни антифраза набуває особливої ваги: вона функціонує як механізм мовного спротиву, спрямований на руйнування чужого пропагандистського слова, на його аксіологічне перевертання, на моральну дискредитацію зла, і, зрештою, на повернення мові її права вказувати на справжню суть речей.

Водночас антифраза нерозривно пов'язана з контрастом: вона формує внутрішньотекстову суперечність між експліцитним (буквальним) і імпліцитним (справжнім) планами, створює конфлікт сенсів та оцінок, перетворює висловлення на дворівневу конструкцію, де верхній рівень – декларація, а нижній – осуд. Тож антифраза виявляється семантико-прагматичним механізмом контрастування, що здійснює викривальну та ідеологічно деконструктивну функцію [6]. Саме тому найпродуктивнішими її опорами стають пропагандистські кліше – ті формули, що повторює агресор, прагнучи зробити брехню нормативною.

Аналітичний матеріал засвідчує, що антифраза у воєнній поезії функціонує в кількох типових моделях, кожна з яких має власну внутрішню логіку, але всі вони сходяться в одному: *високе* слово ворога мусить бути зруйноване зсередини.

У першій моделі антифраза діє як деконструкція імперської ідеологемі – передусім самоназв, що претендують на велич і моральну легітимність. Імперія завжди возвеличує себе, бо без цього її порожнеча надто очевидна. Саме тому одним із найпродуктивніших джерел антифрази стають декларативні формули на кшталт *велика нація, велика країна*. Їхня антифрастичність народжується зі зіткнення прямого значення з реальністю війни: позитивна номінація сприймається як моральний абсурд, як доказ зворотного. У цьому сенсі показовими є рядки В. Ареньєва: *Хлопці належать до великої нації. / Цій нації найліпше вдаються руйнації*. Тут перший рядок – урочиста формула, але другий рядок розкриває її справжню сутність, і рима *нації – руйнації* перетворює велич на руйнівну природу. Слово *велика* не зникає, не замінюється – навпаки, воно зберігається, щоб бути викриттям: велич стає величчю руйнування. Так виникає класична контекстна інверсія: *високе* слово залишається зовні, але сенс зсередини вже перевернуто, і антифраза набуває аксіологічного характеру.

У другій моделі антифраза реалізована як пародійна стилізація чужого голосу, як квазіцитата пропаганди. У воєнному дискурсі імітація мовлення ворога є способом його знецінення. Особливо характерні тут псевдоросійська вимова, росіянізми, графічні трансформації, що переводять ідеологему в режим карикатури. Саме так функціонує фрагмент Т. Боровка: *Зі сходу припхались до нас барани / Для виставлення великої країни*. Буквально *великої країни* – пропагандистська калька, яка претендує на велич (перша модель). Але стилізація (*виставлення, великої*) одразу сигналізує: це чужий голос, винесений на показ. У цьому контексті слово *барани* вступає в нищівний контраст із високою метою: велич стає жалюгідною, пафос – потворним. Антифраза в цьому разі теж виконує дискредитаційну функцію: вона не просто інвертує значення, вона осміює сам механізм пропагандистського самозвеличення.

Третя модель – антифраза як викриття евфемізмів окупації, насамперед слова *визволення*. Це одна з центральних ідеологем російського пропагандистського дискурсу: назвати окупацію *визволенням*, терор – *порятунком*, злочин – *місією*. Об'єкт контрриторики – не лише конкретна ідеологема, а високий стиль, піднесена традиція, урочиста тональність, у якій брехня особливо небезпечна, бо вона маскується святістю. У фрагменті *Будуть глаголом палити серця, / Звільнятимуть до кінця* (В. Ареньєв) антифраза виникає з використанням слова *глаголом*, яке звучить як відгомін російського культурного коду, піднесеної риторики – пародія на пушкінське *Глаголом жги сердца людей*. Але поряд із ним з'являється *звільнятимуть* – слово, у яке пропаганда вклала свій загарбницький сенс. Дієслівна пара *палити – звільнятимуть* створює саркастичний механізм: формальна урочистість зіштовхується з воєнною реальністю і перетворюється на осуд. Тут антифраза виконує функцію викриття пропагандистської лексики: вона показує, як *високе* слово може служити злочину. Виникає той самий антифрастичний

контраст: буквальна урочистість і реальна катастрофа не можуть співіснувати без інверсії. Антифраза тут стає формою антиефемізації.

Четверта модель – морально-оцінна інверсія, у якій позитивна аксіологема накладається на реальність злочину. Антифраза створює ефект морального шоку: *розбомблена школа – / триумф російської зброї* (Ю. Мусаковська). Триумф, що за логікою мілітаризму мав би означати звитягу, виявляється «перемогою» над дітьми, освітою, цивільними. Слово з позитивною конотацією не просто інвертується – воно стає інструментом викриття й вироку, бо тільки так можна показати всю глибину цинізму. Тому антифраза тут виконує не лише стилістичну, а й травматичну функцію: вона фіксує шок і водночас мобілізує моральний опір.

П'ята модель – антифраза в адресній структурі, де *похвала* стає інвективою. Це типове для воєнного дискурсу явище: позитивна номінація використовується як зневажлива маска. У О. Слоньовської ця інверсія звучить безкомпромісно: *Ви, диванні генії і поци! / Ви, мерзота, абсолютний нуль!* Антифраза закладена в словосполученні *диванні генії*: формально *генії* – позитивна оцінка, але контекст повністю нейтралізує її й перетворює на маркер бездіяльності й фальшивої експертності. Похвала переходить в осуд – і в цьому полягає антифрастична сутність висловлення. Антифраза межує із сарказмом та інвективою, але її структурний принцип лишається тим самим: оцінна інверсія, що перетворює позитивну оболонку на зброю викриття.

Шоста модель – антифраза як геополітична інверсія, де імперське *велике* переозначено як *огидне*. У фрагменті *Там, де велика «расея» «цвела»*, / *На карті Європи – огидна пляма* (О. Слоньовська) антифраза реалізована за допомогою зіткнення клішованого епітета *велика* зі стилізацією *чужої мови* (*расея, цвела*). Тут антифраза тримається на зіткненні двох кодів: код *величі* й код *огиди*. Лапки навколо *расея* та *цвела* закріплюють чужість і фальш; сам образ *плями* є морально-семантичним підсумком, вироком імперському міфу. Антифраза стає політичною фігурою: вона перетворює пропаганду на доказ зла.

Сьома модель – антифраза на ґрунті евфемізму поразки, представленого як *жест благородної волі*. Формула *А «жест благородної волі» – початок кінця* (О. Слоньовська) є типовою антифразовою конструкцією, бо її сенс тримається на перевертанні пропагандистського замітника: *жест благородної волі* у медіадискурсі агресора виконує роль красивої ширми для втечі, відступу, поразки. У поетичному контексті лапки визначають інтерпретацію. Фінальна формула *початок кінця* підсилює ефект руйнування міфу: фальшива легенда розсипається зсередини, й антифраза стає політико-аксіологічним інструментом деконструкції.

Отже, у системі стилістичних прийомів антифраза вирізняється тим, що її сенс не закладений безпосередньо у слові чи вислові – він конструюється за допомогою контекстної інверсії. Адресат з огляду на ситуацію, оцінні домінанти, спільний культурний досвід мусить розпізнати не те, що сказано, а те, що мається на увазі. Саме тому антифраза є категорією контекстозалежною: вона не існує без *викриття* контекстом. Антифраза особливо загострюється там, де слово намагається сакралізувати насильство.

Окрема роль у вербалізації антифрази належить графічним і пунктуаційним маркерам, насамперед лапкам. Вони сигналізують дистанціювання («це не моє слово»), інверсію («читати навпаки»), викриття («офіційно так називають – але це брехня»). У рядках *Знов арталіт. Знов п'яна москальня / Нас «визволяє», рве штурвал на себе. / Та хлопці вцілили – скінчилася «гульня», / І «ас» погас, і тиша – на пів неба* (О. Слоньовська) лапки поєднуються з експресивно зниженою лексикою (*п'яна москальня*), що формує контекст осуду. Унаслідок цього лексема *визволяє* набуває значення 'руйнує, вбиває, тероризує'. Окрім того, лапки виявляють фальш дій ворога (*гульня*), вони деміфологізують *аса*. Антифраза саме так і діє: не запереченням напряду, а викриттям за допомогою семантичної інверсії, лапок, контексту, переведення *героїчного* в *ганебне*.

Натомість у О. Положинського інверсія може мати й інший вектор: *Я хочу, щоб моя країна / Звільнилась від клятих обіймів*. Тут слово *звільнилась* уже не є чужим евфемізмом, а повертається у своє природне значення – як мета і як воля. Образ *обіймів* формально належить до позитивно маркованої, інтимно-захисної, емоційно теплої лексики. У звичайній мовній картині світу *обійми* асоціюються з близькістю, підтримкою, любов'ю, безпекою – тобто з простором прийняття. Поет навмисно зберігає цю позитивну оболонку, але вводить її в контекст агресії та примусу: *кляті обійми*. Саме тут і виникає антифразовий ефект – за допомогою контекстної інверсії ціннісного знака.

Антифраза будується на конфлікті між звичною семантикою лексеми *обійми* і реальною природою позначуваного явища – загарбницького «братерського» дискурсу, нав'язаної близькості, псевдоспорідненості, що маскує насильство. У межах поезії війни антифраза постає як інструмент смислового опору: вона не просто трансформує значення, а дискредитує ідеологічну мову агресора, перетворюючи її на об'єкт викриття, саркастичного перевертання й морального засудження.

Антифраза в сучасній українській поезії воєнного часу не є просто витонченою стилістичною фігурою чи риторичним прийомом, покликаним оживити текст, увиразнити інтонацію або підсилити ефект комічного. У війні взагалі мало місця для суто естетичного: слово тут або функціонує як зброя, або вмирає як краса. Її природа – інверсійна: вона говорить ніби *високим* словом, але виводить цим словом на поверхню найнижче; повторює формулу ворога, але повторює її так, щоб вона самовикрилася і самознищилася; ніби дає змогу пропаганді функціонувати в тексті, але лише для того, щоб показати, що вона є брехнею. У цьому полягає її внутрішній парадокс і сила: антифраза не просто підмінює значення – вона перетворює слово на індикатор фальші, на мовний детектор неправди, який спрацьовує саме тоді, коли перед читачем з'являється «позитивна» лексика агресора – *визволення, велика країна, жест доброї волі, тріумф зброї*.

Антифраза у воєнній поезії виконує низку функцій. Насамперед, викривальну, демаскувальну. Пропагандистська номінація звучить формально позитивно, проте контекст змушує сприймати її навпаки. Війна продукує цілі арсенали евфемізмів, і найбільше – у риторичній агресора, там де є злочин, з'являється слово, що має його

виправдати або принаймні приховати. *Визволення, відновлення, жест доброї волі, боротьба з нацизмом* – усі ці формули є мовними ширмами, за якими ховається істина. Для фокусу на протилежному значенні можуть використовувати лапки. Антифраза в цьому вимірі наближається до стратегій моральної комунікації: вона повертає речам їхнє справжнє значення. Аксіологічна функція антифрази полягає в тому, що антифраза в умовах війни стає засобом ціннісної поляризації. Завдяки інверсії позитивних номінацій вона актуалізує моральний контраст.

Поряд із цим антифраза у воєнній поезії виконує ідентифікаційну функцію, формуючи межу *свій/чужий* на рівні культурного коду. Антифраза потребує співучасті адресата, її неможливо прочитати «зовні», не маючи досвіду війни й знання пропагандистських схем. Її сприймають лише тоді, коли розуміють, що саме названо *чужим* словом і чому воно має бути прочитане навпаки. Саме тому лапки, стилізація, русифіковані вставки на кшталт *вастанавленья великаї страны* діють як маркери *чужості*: вони сигналізують, що цей дискурс не інтегрується в український простір, не стає спільним, а витісняється, викривається, знецінюється. Антифраза не просто висміює, вона окреслює моральну територію спільноти, де *чужа* мова не сприймається. У такий спосіб антифраза моделює межі культурної ідентичності, а в умовах війни ця межа стає водночас межею етичної належності.

Водночас комічно-сатирична функція антифрази в поезії війни не зникає, але принципово змінюється за своєю природою. Тут сміх – не розвага, а спосіб знецінення ворога, спроба зламати його пафос. Гротеск, сатира, сарказм у воєнному дискурсі є формою деміфологізації: імперська місія виявляється фарсом, а велич – комічною потворністю.

Із цього логічно виростає мобілізаційна, консолідаційна функція антифрази. Вона не лише викриває міфи, а й формує в читачів єдину моральну позицію. Коли пропагандистське слово усвідомлюється як війна, коли евфемізм зруйнований, а *висока* лексика перетворена на доказ злочину, читач отримує підтвердження власного досвіду. Саме тому антифраза підтримує готовність до спротиву, підсилює відразу до агресора.

До функцій антифрази варто зарахувати терапевтичну. У ситуації травми людина шукає не просто мову для опису реальності, а мову, яка допоможе протистояти цій реальності. Антифраза – один із таких механізмів. Вона дає змогу не прийняти абсурд як норму, опанувати страх за допомогою аналізу й оцінки.

Окрім того, антифраза виконує поетикальну функцію: конденсації сенсів, афористичності, семантичної щільності. Поезія війни обирає коротку фразу, яка вміщує одразу кілька рівнів сенсу. Антифраза відразу передбачає цитату ворога, дистанціювання від неї, викриття й висновок.

Отже, антифраза у воєнній українській поезії є багатофункційним явищем із домінуванням прагматичних та аксіологічних параметрів. Вона реалізує не лише комічно-іронічний потенціал, а насамперед викривальний, антиевфемістичний, аксіологічний, ідентифікаційний, мобілізаційний, психотерапевтичний і поетикальний.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Антифраза є досить репрезентативним і функційно навантаженим засобом сучасної української воєнної поезії. У дискурсі війни вона виявляє не лише традиційну тропічну природу (семантичну інверсію), а і є як повноцінний прагматично зорієнтованим механізмом мовного спротиву. Антифраза реалізує двоплановість сенсу: формально позитивні або нейтральні номінації у контексті війни переосмислюються й набувають протилежної, різко негативної оцінності, що підтверджує її тісний зв'язок із категоріями іронії, сарказму, контрасту та лінгвоаксіології.

У поезії війни антифрастичний контраст стає особливо виразним, оскільки його основою виступає зіткнення пропагандистського кліше з реальністю агресії, руйнації, окупації. Контекст *викриває* формулу і змушує адресата інтерпретувати її інверсно. Отже, антифраза репрезентує контраст як ціннісний конфлікт, що розгортається між мовною поверхнею та моральною сутністю зображеного явища; у цьому полягає її роль як стилістичного механізму аксіологічної інверсії й художнього контрдискурсу. Перспективним видається зіставлення антифрази у поезії та в інших воєнних дискурсах (пісенному, медійному, соціальних мереж, волонтерської комунікації), що уможливить з'ясування загальних механізмів контрдискурсу і специфіки поетичного мовлення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Giora R. On Irony and Negation. *Discourse Processes*. 1995. Vol. 19, No. 2. P. 239–264. DOI: <https://doi.org/10.1080/01638539509544916>.
2. Attardo S. Irony as Relevant Inappropriateness. *Journal of Pragmatics*. 2000. Vol. 32, No. 6. P. 793–826. DOI: [https://doi.org/10.1016/S0378-2166\(99\)00070-3](https://doi.org/10.1016/S0378-2166(99)00070-3).
3. Gibbs R. W., O'Brien J. E. Psychological Aspects of Irony Understanding. *Journal of Pragmatics*. 1991. Vol. 16, No. 6. P. 523–530. DOI: [https://doi.org/10.1016/0378-2166\(91\)90101-3](https://doi.org/10.1016/0378-2166(91)90101-3).
4. Jorgensen J. The Functions of Sarcastic Irony in Speech. *Journal of Pragmatics*. 1996. Vol. 26, No. 5. P. 613–634. DOI: [https://doi.org/10.1016/0378-2166\(95\)00067-4](https://doi.org/10.1016/0378-2166(95)00067-4).
5. Хоменко Г. Є. Антифразис як засіб експресивізації сучасних інформаційних текстів. *Філологічні студії : науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*. 2014. Вип. 11. С. 632–637.
6. Юлдашева Л. Багатовекторність контрасту у мовній системі. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2025. № 89, т. 2. С. 291–296. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/89-2-42>

REFERENCES

1. Giora, R. (1995). On irony and negation. *Discourse Processes*, 19(2), 239–264. <https://doi.org/10.1080/01638539509544916>
2. Attardo, S. (2000). Irony as relevant inappropriateness. *Journal of Pragmatics*, 32(6), 793–826. [https://doi.org/10.1016/S0378-2166\(99\)00070-3](https://doi.org/10.1016/S0378-2166(99)00070-3)
3. Gibbs, R. W., & O'Brien, J. E. (1991). Psychological aspects of irony understanding. *Journal of Pragmatics*, 16(6), 523–530. [https://doi.org/10.1016/0378-2166\(91\)90101-3](https://doi.org/10.1016/0378-2166(91)90101-3)

4. Jorgensen, J. (1996). The functions of sarcastic irony in speech. *Journal of Pragmatics*, 26(5), 613–634. [https://doi.org/10.1016/0378-2166\(95\)00067-4](https://doi.org/10.1016/0378-2166(95)00067-4)

5. Khomenko, H. Ye. (2014). Antyphrasis yak zasib ekspresyvizatsii suchasnykh informatsiinykh tekstiv [Antiphraasis as a means of expressivization of modern informational texts]. *Filolohichni studii. Naukovyi visnyk Kryvorizkoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu [Philological Studies. Scientific Bulletin of Kryvyi Rih State Pedagogical University]*, (11), 632–637 [In Ukrainian].

6. Yuldasheva, L. (2025). Bahatovektornist kontrastu u movnii systemi [Multivectorality of contrast in the language system]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk [Current Issues of the Humanities]*, 89(2), 291–296. <https://doi.org/10.24919/2308-4863/89-2-42> 245 [In Ukrainian].

Стаття поширюється
на умовах ліцензії відкритого
доступу (CC BY 4.0)

Дата першого надходження статті до видання: 03.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 23.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 26.05.2026